

มุตโตทัย

ส่วนที่ ๒

บันทึกโดย พระอาจารย์วัน อุตตโม และ พระอาจารย์ทองคำ ญาโณภาโส

ณ วัดป่าบ้านหนองฝื่อ อ. พรรณานิคม จ. สกลนคร

พ.ศ. ๒๕๕๑ - ๒๕๕๒

๑. เรื่อง มูลกรรมฐาน

กัลบุตรผู้บรรพชาอุปสมบทเข้ามาในพระพุทธศาสนานี้แล้ว ใครเล่าไม่เคยเรียนกรรมฐาน มา บอกได้ทีเดียวน่าจะไม่เคยมี พระอุปัชฌาย์ทุกองค์เมื่อบวชกัลบุตรจะไม่สอนกรรมฐานก่อนแล้วจึงให้ผ้าภายหลังไม่มี ถ้าอุปัชฌาย์องค์ใดไม่สอนกรรมฐานก่อน อุปัชฌาย์องค์นั้นดำรงความเป็นอุปัชฌายะต่อไปไม่ได้ ฉะนั้นกัลบุตรผู้บวชมาแล้วจึงได้ชื่อว่าเรียนกรรมฐานมาแล้ว ไม่ต้องสงสัยว่าไม่ได้เรียน

พระอุปัชฌายะสอนกรรมฐาน ๕ คือ เกสา ผม โลม ขน นขา เล็บ ทันตา ฟัน ตโจ หนัง ในกรรมฐานทั้ง ๕ นี้ มีหนังเป็นที่สุด ทำไมจึงสอนถึงหนังก่อน? เพราะเหตุว่า หนัง มันเป็นอาการใหญ่ คนเราทุกคนต้องมีหนังกุมห่อ ถ้าไม่มีหนังกุม ขน เล็บ ฟัน ก็อยู่ไม่ได้ ต้องหลุดหล่นทำลายไป เนื้อ กระดูก เอ็น และอาการทั้งหมดในร่างกายนี้ ก็จะอยู่ไม่ได้ ต้องแตกต้องทำลายไป คนเราจะหลงรูปก็มาหลง หนังกุม หมายถึงความสวยๆ งามๆ เกิดความรักใคร่แล้วก็ปรารถนาเพราะมาหมายอยู่ที่หนังกุม เมื่อเห็นแล้วก็สำคัญเอาผิวพรรณของมัน คือผิว ดำ-ขาว-แดง-ดำแดง-ขาวแดง ผิวอะไรดีอะไรก็เพราะหมายสีหนังกุม ถ้าไม่มีหนังกุมแล้ว ใครเล่าจะหมายว่าสวยงาม? ใครเล่าจะรักจะชอบจะปรารถนา? มีแต่จะเกลียดหน่ายไม่ปรารถนา ถ้าหนังกุมไม่หุ้มห่ออยู่แล้ว เนื้อเอ็นและอาการอื่นๆ ก็จะอยู่ไม่ได้ ทั้งจะประกอบกิจการอะไรก็ไม่ได้ จึงว่าหนังกุมเป็นของสำคัญนัก จะเป็นอยู่ได้ก็เพราะหนังกุม จะเกิดความหลงสวยหลงงามก็เพราะมีหนังกุม ฉะนั้นพระอุปัชฌายะท่านจึงสอนถึงแต่หนังกุมเป็นที่สุด ถ้าเรามาดังใจพิจารณาจนให้เห็นความเปื่อยเน่าเกิดอสุกนิมิต ปรากฏแน่แท้ใจแล้ว ย่อมจะเห็นอนิจจังสังขธรรม ทุกขสังขธรรม อนัตตาสังขธรรม จึงจะแก้ความหลงสวยหลงงามอันมันหมายอยู่ที่หนังกุมไม่สำคัญหมาย และไม่ชอบใจ ไม่ปรารถนาเอาเพราะเห็นตามความเป็นจริง เมื่อใดเชื่อคำสอนของพระอุปัชฌายะไม่ประมาทแล้ว จึงจะได้เห็นสังขธรรม ถ้าไม่เชื่อคำสอนพระอุปัชฌายะ ย่อมแก้ความหลงของตนไม่ได้ ย่อมตกอยู่ในบ่วงแห่งรัชนีอารมณ์ ตกอยู่ในวัฏจักร เพราะฉะนั้น คำสอนที่พระอุปัชฌายะได้สอนแล้วแต่ก่อนบวชนั้น เป็นคำสอนที่จริงที่ดีแล้วเราไม่ต้องไปหาทางอื่นอีก ถ้ายังสงสัย ยังหาไปทางอื่นอีกชื่อว่ายังหลงมกมาย ถ้าไม่หลงจะไปหาทำไม คนไม่หลงก็ไม่มี การหา คนที่หลงจึงมีการหา หาเท่าไรยังหลงไปไกลเท่านั้น ใครเป็นผู้ไม่หา มาพิจารณาอยู่ในของที่มีอยู่นี้ ก็จะเห็นแจ้งซึ่งกฎธรรม ลัทธิธรรม อันเกษมจากโยคาสวะทั้งหลาย

ความในเรื่องนี้ ไม่ใช่สมบัติของพระอุปัชฌายะทั้งหลายคิดได้แล้วสอนกัลบุตรตามมติของใครของมัน เนื่องด้วยพุทธพจน์แห่งพระพุทธองค์เจ้า ได้ทรงบัญญัติไว้ให้อุปัชฌายะเป็นผู้สอนกัลบุตรผู้

บวชใหม่ ให้กรรมฐานประจำตน ถ้ามีละนั้นก็ไม่ได้สมกับการออกบวชที่ได้สละบ้านเรือนครอบครัว ออกมาบำเพ็ญเนกขัมมธรรม หวังโมกขธรรม การบวชก็จะเท่ากับการทำเล่น พระองค์ได้ทรง บัญญัติมาแล้ว พระอุปัชฌายะทั้งหลายจึงดำรงประเพณีนี้สืบมาตราบเท่าทุกวันนี้ พระอุปัชฌายะ สอนไม่ผิด สอนจริงแท้ๆ เป็นแต่กุลบุตรผู้รับเอาคำสอนไม่ตั้งใจ มัวประมาทลุ่มหลงเอง ฉะนั้น ความในเรื่องนี้ วิญญูชนจึงได้รับรองทีเดียวว่า เป็นวิสุทธิมรรคเที่ยงแท้

๒. เรื่อง สิล

สิล สิวา วิย สิล คือความปกติ อุปมาได้เท่ากับหินซึ่งเป็นของหนักและเป็นแก่นของดิน แม้ จะมีวาตธาตุมาเป่าสักเท่าใด ก็ไม่มีการสะเทือนหวั่นไหวเลย แต่เราจะสำคัญถือแต่เพียงคำว่า สิล เท่านั้น ก็จะทำให้เรางงงายอีก ต้องให้รู้จักเสียว่าสิลนั้นอยู่ที่ไหน? มีตัวตนเป็นอย่างไร? อะไรรู้ เป็นตัวสิล? ใครเป็นผู้รักษา? ถ้ารู้จักว่าใครเป็นผู้รักษาแล้ว ก็จะรู้จักว่าผู้เป็นสิล ถ้าไม่เข้าใจ เรื่องสิล ก็จะงงงายไม่ถือสิลเพียงนอกๆ เดียวก็ไปหาเอาที่นั่นที่นี้จึงจะมีสิล ไปขอเอาที่นั่นที่นี้จึงมี เมื่อยังเที่ยวหาเที่ยวขอยังไม่ไซ้หลังสิลดอกหรือ? ไม่ไซ้สิลพัตตปรามาตถือนอกๆ ลูบๆ คลำๆ อยู่ หรือ?

อิทฺ สจฺจาภินเวสทิกฺกุจฺจํ จะเห็นความงงงายของตนว่าเป็นของจริงเที่ยงแท้ ผู้ไม่หลงยอมไม่ไป เที่ยวขอเที่ยวหา เพราะเข้าใจแล้วว่า สิลก็อยู่ที่ตนนี้ จะรักษาโทษทั้งหลายก็ตนเป็นผู้รักษา ดังที่ว่า “เจตนาหํ ภิกขเว สิลํ วทามิ” เจตนา เป็นตัวสิล เจตนา คืออะไร? เจตนาที่ดัดแปลงอีกจึงจะได้ความ ต้องเอาสระ เอ มาเป็น อิ เอา ต สะกดเข้าไป เรียกว่า จิตฺต คือจิตใจ คนเราถ้าจิตใจ ไม่มี ก็ไม่เรียกว่า คน มีแต่กายจะสำเร็จการทำอะไรได้? ร่างกายกับจิตต้องอาศัยซึ่งกันและกัน เมื่อจิตใจไม่เป็นสิล กายก็ประพฤติไปต่างๆ จึงกล่าวได้ว่าสิลมีตัวเดียว นอกนั้นเป็นแต่เรื่อง โทษที่ควรละเว้น โทษ ๕ โทษ ๘ โทษ ๑๐ โทษ ๒๒๗ รักษาไม่ให้มีโทษต่างๆ ก็สำเร็จเป็นสิลตัวเดียว รักษาผู้เดียวมันได้แล้ว มันก็ไม่มีโทษเท่านั้นเอง ก็จะเป็นปกติแนบเนียนไม่หวั่นไหว ไม่มีเรื่องหลงมาหาหลงขอ คนที่หา ขอต้องเป็นคนทุกข์ ไม่มีอะไรจึงเที่ยวหาขอ เดียวก็กล่าวจากามิฯ ขอแล้วขอเล่าขอเท่าไรยังไม่มียิ่ง อดอยากยากเข็ญ เราได้มาแล้วมีอยู่แล้วซึ่งกายกับจิต รูปกายก็เอามาแล้วจากบิดามารดาของเรา จิตก็ มีอยู่แล้ว ชื่อว่าของเรามีพร้อมบริบูรณ์แล้ว จะทำให้เป็นสิลก็ทำเสียไม่ต้องกล่าวว่าสิลมีอยู่ที่โน้นที่นี้ กาลนั้นจึงจะมีกาลนี้จึงจะมี สิลมีอยู่ที่เรานี้แล้ว อกาลิโก รักษาได้ไม่มีกาล ได้ผลก็ไม่มีกาล

เรื่องนี้ต้องมีหลักฐานพร้อมอีก เมื่อครั้งพุทธกาลนั้น พวกปัญจวัคคีย์ก็ดี พระยสและบิดา มารดาภรรยาเก่าของท่านก็ดี ภัททวัคคีย์ชฎิลทั้งบริวารก็ดี พระเจ้าพิมพิสาร และราชบริพาร ๑๒ นหุตก็ดี ฯลฯ ก่อนจะฟังพระธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่ปรากฏว่าได้สมาทานสิล เสียก่อนจึงฟังเทศนา พระองค์เทศนาไปที่เดียว ทำไมท่านเหล่านั้นจึงได้สำเร็จมรรคผล สิล สมาธิ ปัญญา ของท่านเหล่านั้นมาแต่ไหน ไม่เห็นพระองค์ตรัสบอกให้ท่านเหล่านั้นของเอาสิล สมาธิ ปัญญา จากพระองค์ เมื่อได้ลิ้มรสธรรมเทศนาของพระองค์แล้ว สิล สมาธิ ปัญญา ย่อมมีขึ้นในท่าน

เหล่านั้นเอง โดยไม่มีการขอและไม่มีการเอาให้ มัคคสามัคคี ไม่มีใครหิบบอกให้เข้ากัน จิตดวงเดียว เป็นศีล เป็นสมาธิ เป็นปัญญา ฉะนั้นเราไม่หลงคิด จึงจะเป็นวิญญูชนอันแท้จริง

๓. เรื่อง ปาฏิโมกขสังวรศีล

พระวินัย ๕ คัมภีร์ สงเคราะห์ลงมาในปาฏิโมกขบท เมื่อปฏิบัติไม่ถูกต้องตามพระวินัย ย่อมเข้าไม่ได้ ผู้ปฏิบัติถูกต้องตามพระวินัยแล้ว โมกข์ ว่าเป็นทางข้ามพ้นวัฏฏะได้ ปาฏิโมกข์นี้ยัง สงเคราะห์เข้าไปหาวิสุทธิมรรคอีก เรียกว่า ปาฏิโมกขสังวรศีล ในศีลนิตย

ศีลนิตยนั้น กล่าวถึงเรื่องศีลทั้งหลาย คือปาฏิโมกขสังวรศีล ๑ อินทริยสังวรศีล ๑ ปัจจัย สันนิสสิตศีล ๑ อาชีวปาริสุทธิศีล ๑ ส่วนอีก ๒ คัมภีร์นั้นคือ สมาธินิตย และปัญญานิตย วิสุทธิ มรรคทั้ง ๓ พระคัมภีร์นี้สงเคราะห์เข้าไปในมรรคทั้ง ๘ มรรค ๘ สงเคราะห์ลงมาในสิกขาทั้ง ๓ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เมื่อจะกล่าวถึงเรื่องมรรคแล้ว ความประโยคพยายามปฏิบัติคัดคนอยู่ ชื่อว่าเดินมรรค สติปัญญาทั้ง ๔ ก็เรียกว่ามรรค อริยสัจ ๔ ก็ชื่อว่ามรรค เพราะเป็นกิริยาที่ยังทำอยู่ ยังมีการดำเนิน อยู่ ดังภาษิตว่า “สัจจามัน จตุโรปทา จินาสวา ชุตินนโต เต โลเก ปรีนิพพุตา” สำหรับทำต้องมีการ เดิน คนเราต้องไปด้วยทำทั้งนั้น ฉะนั้นสัจจะทั้ง ๔ ก็ยังเป็นกิริยาอยู่ เป็นจรณะเครื่องพาไปถึงวิสุทธิ ธรรม วิสุทธิธรรมนั้นจะอยู่ที่ไหน? มรรคสัจจะอยู่ที่ไหน? วิสุทธิธรรมก็ต้องอยู่ที่นั่น! มรรคสัจจะ ไม่มีอยู่ที่อื่น มโนเป็นมหาฐาน มหาเหตุ วิสุทธิธรรมจึงต้องอยู่ที่ใจของเราเอง ผู้เจริญมรรคต้องทำ อยู่ที่นี้ ไม่ต้องไปหาที่อื่น การหาที่อื่นอยู่ชื่อว่ายังหลง ทำไมจึงหลงไปหาที่อื่นเล่า? ผู้ไม่หลงก็ไม่ ต้องหาทางอื่น ไม่ต้องหากับบุคคลอื่น ศีลก็มีในตน สมาธิก็มีในตน ปัญญาก็มีอยู่กับตน ดังบาลีว่า เจตนาหิ ภิกขเว สีล วทามิ เป็นต้น กายกับจิตเท่านั้นประพตติปฏิบัติศีลได้ ถ้าไม่มีกายกับจิต จะเอา อะโรมาพุดออกกว่าศีลได้ คำที่ว่าเจตนา นั้นเราต้องเปลี่ยนเอาสระเออขึ้นบนสระอิ เอาตัว ต สะกดเข้าไป ก็พุดได้ว่า จิตต เป็นจิต จิตเป็นผู้คิดควนเป็นผู้ระวังรักษา เป็นผู้ประพตติปฏิบัติ ซึ่งมรรคและ ผลให้เป็นไปได้ พระพุทธเจ้าที่ดี พระสาวกจินาสวเจ้าที่ดี จะชำระตนให้หมดจดจากสังกเลส ทั้งหลายได้ ท่านก็มีกายกับจิตทั้งนั้น เมื่อท่านจะทำมรรคและผลให้เกิดมีได้ก็ทำอยู่ที่นี้ คือที่กายกับ จิต ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่ามรรคมีอยู่ที่ตนของตณนี้เอง เมื่อเราจะเจริญซึ่งสมถหรือวิปัสสนา ก็ไม่ต้อง หนีจากกายกับจิต ไม่ต้องส่งนอก ให้พิจารณาอยู่ในตนของตณ เป็นโอปนยโก แม้จะเป็นของมีอยู่ ภายนอก เช่น รูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปพะ เป็นต้น ก็ไม่ต้องส่งออกเป็นนอกไป ต้องกำหนดเข้ามา เทียบเคียงตณของตณ พิจารณาอยู่ที่นี้ ปจจตุต เวทิตพุโพ วิญญูหิ เมื่อรู้ก็ต้องรู้เฉพาะตณ รู้อยู่ในตณ ไม่ได้รู้มาแต่่นอก เกิดขึ้นกับตณมีขึ้นกับตณ ไม่ได้หามาจากที่อื่น ไม่มีใครเอาให้ ไม่ได้ขอมมาจาก ผู้อื่น จึงได้ชื่อว่า ญาณ ทสฺสนํ สุวิสุทธํ อโหสิ ฯลฯ เป็นความรู้เห็นที่บริสุทธิ์แท้ ฯลฯ

๔. เรื่อง ธรรมคตวิมุตติ

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นมิใช่ว่าพระองค์จะมีปัญญาพิจารณาเอาวิมุตติธรรมให้ได้วัน หนึ่งวันเดียว พระองค์ทรงพิจารณามาแต่ยังเป็นฆราวาสอยู่หลายปี นับแต่ครั้งที่พระองค์ได้ ราชากิเษกเป็นกษัตริย์ พวกพระญาติพระวงศ์ได้แต่งตั้งพระองค์ให้เป็นเช่นนี้แล้ว ย่อมเป็นผู้ไม่แน่นอน

ใจ จำเป็นที่พระองค์จะต้องคิดใช้ปัญญาพิจารณาทุกสิ่งทุกอย่างในการปกครองป้องกันราษฎรทั้ง
ของเขต และการรักษาครอบครัวตลอดถึงพระองค์ ก็จะต้องทรงคิดรอบคอบเสมอถ้าไม่ทรงคิดไม่มี
พระปัญญา โฉนจะปกครองบ้านเมืองไพร่ฟ้าให้สาสุขสบายได้ แม้พระองค์ทรงคิดในเรื่องของผู้อื่น
และเรื่องของพระองค์เองเสมอแล้ว ปัญญาวิวิธน์ของพระองค์จึงเกิดขึ้นว่า เราปกครองบังคับบัญชา
ได้ก็แต่การบ้านเมืองเท่านั้น ส่วนการ เกิด แก่ เจ็บ ตายแล้ว เราบังคับบัญชาไม่ได้เสียแล้ว จะบังคับ
บัญชาไม่ให้สัตว์ทั้งหลายเกิดก็ไม่ได้ เมื่อเกิดแล้วจะบังคับไม่ให้แก่ชราก็ไม่ได้ จะบังคับ ไม่ให้ตายก็
ไม่ได้ เราจะบังคับ ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ของผู้อื่นก็ไม่ได้ แม้แต่ตัวของเราเองเล่าก็
บังคับไม่ได้ ทรงพิจารณาเป็นอนุโลมและปฏิโลม กลับไปกลับมา พิจารณาทำไรก็ยิ่งเกิดความสลด
สังเวช และท้อพระทัยในการจะอยู่เป็นผู้ปกครองราชสมบัติต่อไป การที่อยู่ในฆราวาสรักษาสมบัติ
เช่นนี้เพื่อต้องการอะไร? เป็นผู้มีอำนาจเท่านั้น มีสมบัติข้าวของเช่นนี้ จะบังคับหรือจะซื้อ หรือ
ประกันซึ่งความเกิด แก่ เจ็บ ตายก็ไม่ได้ จึงทรงใคร่ครวญไปอีกว่า เราจะทำอย่างไรจึงจะหาทางพ้น
จากความ เกิด แก่ เจ็บ ตายนี้ได้ จึงได้ความอุปมาขึ้นว่า ถ้ามีร้อนแล้วก็มีเย็นเป็นเครื่องแก้กันได้ มี
มืดแล้วยังมีสว่างแก้กัน ถ้ามีเกิด แก่ เจ็บ ตาย แล้ว อยากรู้ก็ยังมีทางไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย เป็นแน่ จึง
ได้ทรงพยายามใคร่ครวญหาทางจะแก้เกิด แก่ เจ็บ ตาย ให้จนได้ แต่ว่าการจะแก้เกิด แก่ เจ็บ ตายนี้
เราอยู่ในฆราวาสเช่นนี้ คงจะทำไม่ได้ เพราะฆราวาสนี้เป็นที่คับแคบในยิ่งนัก มีแต่การที่ออกหนีเสีย
จากการครองราชสมบัตินี้ออกไปผนวชจึงจะสามารถทำได้

ครั้นทรงคิดเช่นนี้แล้ว ต่อมาวันหนึ่ง พอถึงเวลากลางคืน พวกนางสนมทั้งหลายได้พากันมา
บำรุงบำเรอพระองค์อยู่ด้วยการบำเรอทั้งหลาย ในเวลาที่นางสนมทั้งหลายยังบำเรออยู่นั้นพระองค์
ทรงบรรทมหลับไปก่อน ครั้นใกล้เวลาพระองค์จะทรงตื่นจากบรรทมนั้น พวกนางสนมทั้งหลายก็
พากันหลับเสียหมด แต่ไฟยังสว่างอยู่ เมื่อนางสนมที่บำเรอหลับหมดแล้วเสด็จพระองค์ทรงตื่น
ขึ้นมา ด้วยอำนาจแห่งการพิจารณาที่พระองค์ทรงคิดไม่เลิกไม่แล้วนั้น ทำให้พระทัยของพระองค์
พลิกขณะ เลยเกิดอุคคหนิมิตขึ้น สัมพระเนตรแล้วทอดพระเนตรแลดูพวกนางสนมทั้งหลายที่นอน
หลับอยู่นั้นเป็นซากอสุกะไปหมด เหมือนกับเป็นซากศพในป่าช้า ผีดิบ จึงให้เกิดความสลดสังเวช
เหลือที่จะทนอยู่ได้ จึงตรัสกับพระองค์เองว่า เราอยู่ที่นี้จะเป็นที่สนุกสนานอย่างไรได้ คน
ทั้งหลายเหล่านี้ล้วนแต่เป็นซากศพในป่าช้าทั้งหมด เราจะต้องทำอะไร จำเราจะต้องออกผนวชในเดี๋ยวนี้
จึงทรงเครื่องฉลองพระองค์ถือพระขรรค์แล้วออกไปเรียกนายฉันทะอำมาตย์นำทางเสด็จหนีออก
จากเมืองไปโดยไม่ต้องให้ใครรู้จัก ครั้นรุ่งแจ้งก็บรรลุดีถีงอินทามานที ทรงข้ามฝั่งแม่น้ำแล้วก็ถ้ำ
เครื่องประดับและเครื่องทรงที่ฉลองพระองค์ออกเสีย จึงส่งเครื่องประดับให้นายฉันทะ ตรัสสั่งให้
กลับไปเมืองพร้อมด้วยอัศวราชของพระองค์ ส่วนพระองค์ได้เอาพระขรรค์ตัดพระเมาฬีและพระ
มัสสุเสียว ทรงผนวชแต่พระองค์เดียว

เมื่อผนวชแล้วจึงเสาะแสวงหาศึกษาไปก่อนคือ ไปศึกษาอยู่ในสำนักอาฬารดาบส และอุทก
ดาบส ครั้นไม่สมประสงค์จึงทรงหนีไปแต่พระองค์เดียวไปอาศัยอยู่ราวป่าใกล้แม่น้ำนันทิธารา

แขวงอรุณาเสนาณิกมได้มีปัญจวัคคีย์ไปอาศัยด้วย พระองค์ได้ทรงทำประโยชน์พยายามทำทุกกร
กิริยาอย่างเข้มแข็ง จนถึงสลบตายก็ไม่สำเร็จ เมื่อพระองค์ได้สติแล้วจึงพิจารณาอีกว่า การที่เรา
กระทำความเพียรนี้จะมาทรมาณแต่กายอย่างเดียวเท่านั้นไม่ควร เพราะจิตกับกายเป็นของอาศัยกัน ถ้า
กายไม่มีจะเอาอะไรทำประโยชน์พยายาม และถ้าจิตไม่มี กายนี้ก็จะทำอะไรไม่ได้ ต่อนั้นพระองค์จึงไป
พยุพเฝ้าร่างกายพอให้มีกำลังแข็งแรงขึ้นพอควร จึงเสด็จปัญจวัคคีย์พร้อมกันหนีไป ครั้นปัญจ
วัคคีย์หนีแล้ว พระองค์ก็ได้ความวิเวกโดดเดี่ยวแต่ผู้เดียว ไม่ต้องพึ่งพาอาศัยใคร จึงได้เร่งพิจารณา
อย่างเต็มที่

เมื่อถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ ปีระกา ในตอนเช้ารับรูปายาของนางสุชาดาเสวยเสร็จแล้ว
ก็พักผ่อนอยู่ตามราวป่า นั้น ใกล้จะพลบค่ำแล้ว จึงเสด็จดำเนินมาพบ โสถถียพราหมณ์ๆ ได้ถวาย
ห้อยคา ๘ กำแก่พระองค์ พระองค์รับแล้วก็มาทำเป็นที่นั่ง ณ ภายใต้ต้นอัสติตถพฤกษ์ ผินพระ
พักตร์ไปทางบูรพาทิศ ผินพระปฤษฎางค์เข้าหาต้นไม้ นั้น เมื่อพระองค์ประทับนั่งเรียบร้อยแล้ว จึง
ได้พยุพระหฤทัยให้เข้มแข็ง ได้ทรงตั้งสัจจาธิษฐานมั่นในพระหฤทัยว่า ถ้าเราไม่บรรลुพระสัมมา
สัมโพธิญาณตามความต้องการแล้ว เราจะไม่ลุกจากบัลลังก์นี้ แม้เลือดและเนื้อจะแตกทำลายไป ยัง
เหลืออยู่แต่พระตะจะและพระอัฐิก็ตามที่ ต่อ นั้น ไปจึงเจริญสมถและวิปัสสนาปัญญา ทรงกำหนด
พระอานาปานสติเป็นขั้นต้น ในตอนต้นนี้แหละพระองค์ได้ทรงชำระนิวรณ์ธรรมเต็มที่ เข้าเวทนา
พร้อมทั้งความฟุ้งซ่านได้มาประสพแก่พระองค์อย่างสาหัส ถ้าจะพูดว่ามาร ก็ได้แก่พวกชั้นธมาร
มัจจุมาร กิเลสมาร เข้าวังควาญพระองค์ แต่ว่าสัจจาธิษฐานของพระองค์ก็ยังเที่ยงตรงมั่นคงอยู่ สติ
และปัญญายังพร้อมอยู่ จึงทำให้จำพวกนิวรณ์เหล่านั้นระงับไป ปีติ ปีตสัทธิ สมาธิ ได้เกิดแล้วแก่
พระองค์จึงได้กล่าวว่า พระองค์ทรงชนะพระยามาราราชราช ในตอนนี้เป็นปฐมยาม เมื่อออกสมาธิ
ตอนนี้ได้เกิดบุพเพนิวาสานุสสติญาณ เมื่อพิจารณาไปก็ไม่เห็นที่สิ้นสุด จึงกลับจิตทวนกระแสเข้า
มาพิจารณาผู้มัน ไปเกิดใคร่ครวญ ไปๆ มาๆ จิตก็เข้าภวังค์อีก เมื่อออกจากภวังค์แล้วจึงเกิด
จุดอุปาทานขึ้นมาในยามที่ ๒ คือ มัชฌิมยาม ทรงพิจารณาไปตามความรู้ชนิดนี้ ก็ยังไม่มีความ
สิ้นสุด จึงทวนทวนกระแสจิตเข้ามาใคร่ครวญอยู่ในเรื่องของผู้พาเป็นไป พิจารณากลับไปกลับมา
ในปฏิจสมุปบาทปัจจยาการ จนจิตของพระองค์เกิดความเบื่อหน่ายสลดสังเวชเต็มที่แล้ว ก็ลงสู่
ภวังค์ถึงฐิติธรรมกุตธรรม จิตตอนนี้ถอยออกมาแล้ว จึงตัดสังขตติเดียว จึงบัญญัติว่า อาสวัชย
ญาณ ทรงทราบว่าจิตของพระองค์สิ้นแล้วจากอาสวะ พ้นแล้วจากบ่วงแห่งมาร ไม่มีเกิด แก่ เจ็บ ตาย
พ้นแล้วจากทุกข์ ถึงแก่นตบรมสุข สันติวิหารธรรม วิเวกธรรม นิโรธธรรม วิมุตติธรรม นิพพาน
ธรรม แล ฯ

๕. เรื่อง อัจฉริยะ - อัปภูตธรรม

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าพระบรมศาสดาของพวกเรา เมื่อพระองค์ยังเป็นท้าวศรีราชรถ
(สิทธัตถราชกุมาร) เสวยราชสมบัติอยู่ ทรงพิจารณา จตุนิมิต ๔ ประการ จึงบันดาลให้พระองค์เสด็จ
ออกสู่มหาภิเนษกรรมทรงบรรพชา ทรงอธิษฐานบรรพชา ที่ริมฝั่งแม่น้ำอโนมาณี เครื่องสมถบริ

ขารมีมาเอง เลื่อนลอยมาสวมพระกายเอง ทรงเพศเป็นบรรพชิตสมณสาธูป สำเร็จด้วยบุญญาภิหาร
ของพระองค์เอง จึงเป็นการอัศจรรย์ไม่เคยมีไม่เคยเห็นมาในปางก่อน จึงเป็นเหตุให้พระองค์
อัศจรรย์ใจ ไม่ถอยหลังในการประกอบความเพียร เพื่อตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ครั้น
ทรงบำเพ็ญเพียรทางจิตภาวนา ไม่ท้อถอยตลอดเวลา ๖ ปี ได้ตรัสรู้สังขารม ของจริงโดยถูกต้อง
แล้ว ก็ยังเป็นเหตุให้พระองค์ทรงอัศจรรย์ในธรรมที่ได้ตรัสรู้แล้วนั้นอีกเป็นอันมาก

ในหมู่ปฐมสาวกนั้นเล่า ก็ปรากฏเหตุการณ์อันน่าอัศจรรย์เหมือนกัน เช่น ปัญจวัคคีย์ก็ดี
พระยสและสหายของท่านก็ดี พระสาวกอื่นๆ ที่เป็นเอหิภิกขุก็ดี เมื่อได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระ
บรมศาสดาแล้ว ได้สำเร็จมรรคผล และทูลขอบรรพชาอุปสมบทกับพระองค์ พระองค์ทรงเหยียด
พระหัตถ์ออกเปล่งพระวาจาว่า เอหิภิกขุ ท่านจงเป็นภิกษุมารเกิด ธรรมวินัยเรากล่าวดีแล้ว เพียงเท่านี้
ก็สำเร็จเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา อัญญาบริหารเลื่อนลอยมาสวมสอดกาย ทรงเพศเป็นบรรพชิต
สมณสาธูป มีรูปอันน่าอัศจรรย์น่าเลื่อมในจริง สาวกเหล่านั้นก็อัศจรรย์ตนเองในธรรมอัน ไม่เคยรู้
เคยเห็น อันสำเร็จแล้วด้วยบุญฤทธิ์และอำนาจพระวาจาอิทธิปาฏิหาริย์ของพระบรมศาสดาจารย์
ท่านเหล่านั้นจะกลับคืนไปบ้านเก่าได้อย่างไร เพราะจิตของท่านเหล่านั้นพ้นแล้วจากบ้านเก่า และ
อัศจรรย์ในธรรมอันตนรู้ตนเห็นแล้ว ทั้งบริหารที่สวมสอดกายอยู่ก็เป็นผ้าบังสุกุลอย่างอุกฤษฏ์

ครั้นต่อมาท่านเหล่านั้นไปประกาศพระพุทธศาสนา มีผู้ศรัทธาเลื่อมใสใครจะบวช พระผู้มี
พระภาคเจ้าก็ทรงอนุญาตให้พระสาวกบวชด้วยติสธกมรูปสัมปทาสำเร็จด้วยการเข้าถึงสระน้ำทั้ง
๓ คืออุทิสเฉพาะพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ ก็เป็นภิกษุเต็มที

ครั้นต่อมา พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงมีพระญาณเล็งเห็นการณ์ไกล จึงทรงมอบความเป็น
ใหญ่ให้แก่สงฆ์ ทรงประทานบัญญัติจตุตถกรรมอุปสัมปทาไว้เป็นแบบฉบับอันหมู่เราผู้ปฏิบัติได้
ดำเนินตามอยู่ทุกวันนี้ได้พากันมาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา อุทิสเฉพาะพระบรมศาสดาพร้อม
ทั้งพระธรรมและพระสงฆ์แล้ว ทำความพากเพียรประโยชน์พยายามไปโดยไม่ต้องถอยแล้วก็จะ
ได้รับความอัศจรรย์ใจในพระธรรมวินัยบ้างเป็นแน่ ไม่น้อยก็มาก ตามวาสนาบารมี ของตนโดยไม่
สงสัยเลย ฯ

๖. เรื่อง วาสนา

กุศลวาสนา อกุศลวาสนา อพยัคตวาสนา

อหยาชัยของสัตว์ เป็นมาแล้วต่างๆ คือ ดี เลว และกลางๆ วาสนาก็เป็นไปตามอหยาชัย คือ
วาสนาที่ยิ่งกว่าตัว วาสนาเสมอตัว วาสนาที่เลวทราม บางคนเป็นผู้มีวาสนายิ่งในทางดีมาแล้ว แต่
คบกับพาลวาสนาก็อาจเป็นเหมือนคนพาลได้ บางคนวาสนายิ่งอ่อนแต่คบกับบัณฑิตวาสนาก็เลื่อน
ขึ้นไปเป็นบัณฑิต บางคนคบมิตรเป็นกลางๆ ไม่มีดี ไม่มีร้าย ไม่มีหายนะ ไม่เสื่อมทราม วาสนาก็
พอประมาณสถานกลาง ฉะนั้นบุคคลพึงพยายามคบบัณฑิต เพื่อเลื่อนภูมิวาสนาของตนให้สูงขึ้น
โดยลำดับ

๗. เรื่อง สันทนาธรรมตามกาลเป็นมงคลอุดม

กาลเลน ชมมสุสาจญา เอตมมุงคตมุตม์

การปลุกษาใต้ถาม หรือการสดับธรรมตามกาล ตามสมัย พระบรมศาสดาตรัสว่าเป็นมงคล ความเจริญอันอุดมเลิศ

หมู่เราต่างคนก็มุ่งหน้าเพื่อศึกษามาเองทั้งนั้น ไม่ได้ไปเชื่อเชิญนิมนต์มา ครั้นมาศึกษามา ปฏิบัติก็ต้องทำจริงปฏิบัติจริง ตามเยี่ยงอย่างพระบรมศาสดาจารย์เจ้าและสาวกจิณาสวะเจ้าผู้ปฏิบัติ มาก่อน

เบื้องต้นพึงพิจารณา สัจธรรมคือของจริงทั้ง ๔ ได้แก่ เกิด แก่ เจ็บ ตาย อันท่านผู้เป็น อริยบุคคลได้ปฏิบัติกำหนดพิจารณามาแล้ว เกิด เราก็เกิดมาแล้ว คือร่างกายอันเป็นอยู่นี้มิใช่ก่อนเกิด หรือ? แก่ เจ็บ ตาย ก็ก่อนอันนี้แล เมื่อเราพิจารณาอยู่ในอิริยาบถทั้ง ๔ เคนจงกรมบ้าง ยืนกำหนด พิจารณบ้าง นอนกำหนดพิจารณาบ้าง จิตจะรวมเป็นสมาธิ รวมน้อยก็เป็นขณิกสมาธิ คือจิตรวมลง ภาวักหน้อยหนึ่งแล้วก็ถอนออกมา ครั้นพิจารณาอยู่ไม่ถอยจนปรากฏเป็นอุคคหนิมิต จะเป็นนอกก็ ตาม ในก็ตาม ให้พิจารณานิมนต์นั้นจนจิตวางนิมิตรวมลงสู่ภวักค์ ดำรงอยู่นานพอประมาณแล้วถอย ออกมา สมาธิในขั้นนี้เรียกว่า อุปจารสมาธิ พึงพิจารณานิมนต์นั้นเรื่อยไปจนจิตรวมลงสู่ภวักค์เข้าถึงฐิติจิต เป็น อัปนาสมาธิปฐมฌาน ถึงซึ่งเอกกคตา ความมีอารมณ์เดียว ครั้นจิตถอยออกมา ก็พึง พิจารณาอีกแล้วๆ เล่าๆ จนขยายแยกส่วนเป็นปฏิภาคนิมิตได้ต่อไป คือพิจารณาว่าตายแล้วมันจะ เป็นอะไร ไปอีก มันจะต้องเปื่อยเน่า ผุพังยังเหลือแต่ร่างกระดูก กำหนดทั้งภายในคือกายของตนทั้ง กายนอกคือกายของผู้อื่น โดยให้เห็นส่วนต่างๆ ของร่างกายว่าส่วนนี้เป็น ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง ฯลฯ เส้นเอ็นน้อยใหญ่มีเท่าไร กระดูกท่อนน้อยท่อนใหญ่มีเท่าไร โดยชัดเจนแจ่มแจ้ง กำหนดให้มันเกิด ขึ้นมาอีกแล้วกำหนดให้มัน ยืน เดิน นั่ง นอน แล้วตายสลายไปสู่สภาพเดิมของมัน คือไปเป็น ดิน น้ำ ไฟ ลม ถึงฐานะเดิมของมันนั้นแล

เมื่อกำหนดจิตพิจารณาอยู่อย่างนี้ ทั้งภายนอกทั้งภายใน ทำให้มากให้หลาย ให้มีทั้งตายเก่า ตายใหม่ มีแรงกาสนุขยื้อแย่งกักกันอยู่ ก็จะเกิดปริชาญาณขึ้น ตามแต่วาสนาอุปนิสัยของตน ดังนี้แล

๘. เรื่อง การทำจิตให้ผ่องใส

สจิตตปริโยทปนํ เอตํ พุทฺธาน สาสนํ

การทำจิตของตนให้ผ่องใส เป็นการทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

พระพุทธเจ้าผู้พระบรมศาสดา ได้ตรัสสอนกาย วาจา จิต มิได้สอนอย่างอื่น สอนให้ปฏิบัติ ฝึกหัดจิตใจ ให้เอาจิตพิจารณากายเรียกว่า กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน หัดสติให้มากในการค้นคว้าที่ เรียกว่าธัมมวิจยะ พิจารณาให้พอทีเดียว เมื่อพิจารณาพจนเป็นสติสัมโพชฌงค์ จิตจึงจะเป็นสมาธิ รวมลงเอง

สมาธิมี ๓ ขั้น คือ ขณิกสมาธิ จิตรวมลงไปสู่ฐิติขณะแล้วพักอยู่หน้อยหนึ่ง ถอยออกมาเสีย อุปจารสมาธิ จิตรวมลงสู่ภวักค์แล้วพักอยู่นานหน้อยจึงถอยออกมาฐันิมิตอย่างใดอย่างหนึ่ง

และอัปนาสมาธิ สมาธิอันแน่วแน่ ได้แก่จิตรวมลงสู่ภวังค์ถึงฐิติธรรมถึงเอกัคคตา ความมีอารมณ์เดียว หยุดหนึ่งอยู่กับที่ มีความรู้ตัวอยู่ว่า จิตดำรงอยู่ และประกอบด้วยองค์สาม ๕ ประการ ค่อยสงบ ประณีตเข้าไปโดยลำดับ

เมื่อหัดจิตอยู่อย่างนี้ ชื่อว่าทำจิตให้ยิ่ง ได้ในพระบาลีว่า อธิจิตฺ เต จ อาโยโค เอตํ พุทฺธาน สาสนํ การประกอบความพากเพียรทำจิตให้ยิ่ง เป็นการปฏิบัติตามคำสอนของพระบรมศาสดา สัมมาสัมพุทธเจ้า

การพิจารณาภายในนี้แล ชื่อว่าปฏิบัติ อันนักปราชญ์ทั้งหลายมีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นต้น แสดงไว้ มีหลายนัยหลายประการ ท่านกล่าวไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตร เรียกว่า กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน ในมูลกรรมฐานเรียกว่า เกสา โลมา นขา ทนฺตา ตโจ ที่พระอุปัชฌายะสอนเบื้องต้นแห่งการบรรพชาเป็นสามเณร และในธรรมจักกัปปวัตตนสูตรว่า ซาคิปี ทุกฺขา ชราปี ทุกฺขา มรณมฺปี ทุกฺขํ แม้ความเกิดก็เป็นทุกข์ แม้ความแก่ก็เป็นทุกข์ แม้ความตายก็เป็นทุกข์ ดังนี้ บัดนี้เราก็กเกิดมาแล้วมิใช่หรือ? ครั้นเมื่อบุคคลมาปฏิบัติให้เป็น โอปนยิโก น้อมเข้ามาพิจารณาในตนนี้แล้วเป็นไม่ผิด เพราะพระธรรมเป็น อกาลิโก มีอยู่ทุกเมื่อ อาโลโก สว่าง ไร้อยู่ทั้งกลางวันและกลางคืน ไม่มีอะไรปิดบังเลย ๑

๕. เรื่อง วิธีปฏิบัติของผู้เล่าเรียนมาก

ผู้ที่ได้ศึกษาเล่าเรียนคัมภีร์วินัยมาก มีอุบายมากเป็นปริยายกว้างขวาง ครั้นมาปฏิบัติทางจิตจิตไม่คอยจะรวมง่าย ฉะนั้นต้องให้เข้าใจว่าความรู้ที่ได้ศึกษามาแล้วต้องเก็บใส่ตู้ใส่หีบไว้เสียก่อน ต้องมาหัดผู้รู้คือจิตนี้ หัดสติให้เป็นมหาสติ หัดปัญญาให้เป็นมหาปัญญา กำหนดรู้เท่ามหาสมมติ-มหานิยม อันเอาออกไปตั้งไว้ว่าอันนั้นเป็นอันนั้น เป็นวันคืนเดือนปี เป็นดินฟ้าอากาศ กลางหาวดาว นักขัตตฤกษ์สารพัดสิ่งทั้งปวง อันเจ้าสังขารคือการจิตหาออกไปตั้งไว้บัญญัติไว้ว่า เขาเป็นนั่นเป็นนี่ จนรู้เท่าแล้ว เรียกว่ากำหนดรู้ทุกข์ สมุทัย เมื่อทำให้มาก-เจริญให้มาก รู้เท่าเอาทันแล้ว จิตก็จะรวมลงได้ เมื่อกำหนดคอยก็ชื่อว่าเจริญมรรค หากมรรคพอแล้ว นิโรธก็ไม่ต้องกล่าวถึง หากจะปรากฏชัดแก่ผู้ปฏิบัติเอง เพราะศีลก็มีอยู่ สมาธิก็มีอยู่ ปัญญาก็มีอยู่ในกาย วาจา จิตนี้ ที่เรียกว่า อกาลิโก ของมีอยู่ทุกเมื่อ โอปนยิโก เมื่อผู้ปฏิบัติมาพิจารณาของที่มีอยู่ ปจฺจตุตฺถํ จึงจะรู้เฉพาะตัว คือมาพิจารณาภายในนี้ให้เป็นของอสุกะ เปื่อยเน่า แตกพังลงไป ตามสภาพความจริงของภูตธาตุ ปุพฺเพสุ ภูเตสุ ชมฺเมสุ ในธรรมอันมีมาแต่เก่าก่อน สว่าง ไร้อยู่ทั้งกลางวันและกลางคืน ผู้มาปฏิบัติพิจารณาพึงรู้อุปมารูปเปรียบดังนี้ อันบุคคลผู้ทำนาก็ต้องทำลงไปในพื้นที่ดิน ลูยตมลูย โคลนตากแดดกรำฝน จึงจะเห็นข้าวเปลือก ข้าวสาร ข้าวสุกมาได้ และได้บริโภคอัมสบาย ก็ล้วนทำมาจากของมีอยู่ทั้งสิ้นฉันใด ผู้ปฏิบัติก็ฉันนั้น เพราะ ศีล สมาธิ ปัญญา ก็มีอยู่ใน กาย วาจา จิต ของทุกคน ๑

๑๐. เรื่อง ข้อปฏิบัติเป็นของมีอยู่ทุกเมื่อ

ข้อปฏิบัติสำหรับผู้ปฏิบัติทั้งหลาย ไม่มีปัญหาโอปนยิโก น้อมจิตเข้ามาพิจารณา กาย วาจา จิตอกาลิโกอันเป็นของมีอยู่ อาโลโกสว่าง ไร้อยู่ทั้งกลางวันและกลางคืน ปจฺจตุตฺถํ เวทิตฺวา วิญญูหิ

อันนักปราชญ์ทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้า และพระอริยสาวกเจ้าทั้งหลายผู้น้อมเข้ามาพิจารณาของมีอยู่ นี้ ได้รู้แจ้งจำเพาะตัวมาแล้ว เป็นตัวอย่าง ไม่ใช่ว่ากาลนั้นจึงจะมี กาลนี้จึงจะมี ย่อมมีอยู่ทุกกาล ทุกสมัย ผู้ปฏิบัติย่อมรู้ได้เฉพาะตัว คือผิดก็รู้จัก ถูกก็รู้จัก ในตนเอง ดีชั่วอย่างไรตัวของตัวย่อม รู้จักดีกว่าผู้อื่น ถ้าเป็นผู้หมั่นพิจารณาไม่มัวประมาทเพลิดเพลินเสีย

ตัวอย่างที่มีมาแล้วคือ มาณพ ๑๖ คน ซึ่งเป็นศิษย์ของพาวรีพราหมณ์ ท่านเหล่านั้นเจริญญาณกสิณติดอยู่ในรูปฌานและอรุณฌาน พระบรมศาสดาจารย์จึงตรัสสอนให้พิจารณาของมีอยู่ในตน ให้เห็นแจ้งด้วยปัญญาให้รู้ว่า กามภพเป็นเบื้องต่ำ รูปภพเป็นเบื้องกลาง อรูปภพเป็นเบื้องบน แล้วถอยลงมาให้รู้ว่า อดีตเป็นเบื้องต่ำ อนาคตเป็นเบื้องบน ปัจจุบันเป็นท่ามกลาง แล้วชักเข้ามาหาตัวอีกให้รู้ว่า อุทฺธ ๐ โธ ตรีขณจาปี มหุเม เบื้องต่ำแต่ปลายผมลงไป เบื้องบนแต่พื้นเท้าขึ้นมา เบื้องขวางฐานกลาง เมื่อท่านเหล่านั้นมาพิจารณาอยู่อย่างนี้ ปจจุตฺตํ จึงรู้เฉพาะขึ้นที่ตัวของตัวโดยแจ่มแจ้ง ลึ้นความสงสัยข้อปฏิบัติ ไม่ต้องไปเที่ยวแสวงหาที่อื่นให้ลำบาก ฯ

๑๑. เรื่อง ได้ฟังธรรมทุกเมื่อ

ผู้ปฏิบัติพึงใช้อุบายปัญญาฟังธรรมเทศนาทุกเมื่อถึงจะอยู่คนเดียวก็ตาม คืออาศัยการสำเนียง กำหนดพิจารณาธรรมอยู่ทั้งกลางวันและกลางคืน ตา หู จมูก ลิ้น กาย ก็เป็นรูปธรรมที่มีอยู่ปรากฏอยู่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ก็มีอยู่ปรากฏอยู่ ได้เห็นอยู่ ได้ยินอยู่ ได้สูดดม ลิ้ม เลี้ยว และสัมผัสอยู่ จิตใจเล่า? ก็มีอยู่ ความคิดนี้รู้สึกในอารมณ์ต่างๆ ทั้งดีและร้ายก็มีอยู่ ความเสื่อม ความเจริญ ทั้งภายนอกภายใน ก็มีอยู่ ธรรมชาติอันมีอยู่โดยธรรมดา เขาแสดงความจริงคือความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ให้ปรากฏอยู่ ทุกเมื่อ เช่นใบไม้มันเหลืองหล่นร่วงลงจากต้น ก็แสดงความไม่เที่ยงให้เห็น ดังนี้ เป็นต้น เมื่อผู้ปฏิบัติมาพิจารณาด้วยสติปัญญา โดยอุบายนี้อยู่เสมอแล้ว ชื่อว่าได้ฟังธรรมอยู่ทุกเมื่อ ทั้งกลางวันและกลางคืนแล ฯ

๑๒. เรื่อง ปริยญฺญุชฺชธรรม

การกำหนดพิจารณาธรรมเรียกปริกรรมจิตที่กำลังทำการกำหนดพิจารณาธรรมอย่างเอาใจใส่ เมื่อได้ความแน่ใจในเหตุผลของธรรมที่พิจารณานั้นแล้ว จิตจะสงบรวมลงสู่ภวังค์ ดำรงอยู่น้อยหนึ่งแล้วก็ถอยออก ความสงบในขั้นนี้เรียก ปริกรรมสมาธิ หรือ ฌณิกสมาธิ

การกำหนดพิจารณาธรรมแล้วจิตสงบรวมลงสู่ภวังค์เข้าถึงฐิติธรรมดำรงอยู่นานหนึ่งแล้ว ถอยออกมารู้เห็นอสุภะปรากฏขึ้น ความสงบในขั้นนี้เรียกว่า อุปจารสมาธิ

การกำหนดพิจารณาธรรมคืออสุภนิมิต ที่ปรากฏแก่จิตที่เรียกว่าอุคคหนิมิตนั้นจนเพียงพอแล้ว จิตปล่อยวางนิมิตเสีย สงบรวมลงสู่ภวังค์ถึงฐิติธรรมดำรงอยู่นาน เป็นเอกัคคตามีอารมณ์เดียวสงบนิ่งแน่นอน มีสติรู้อยู่ว่าจิตดำรงอยู่กับที่ ไม่หวั่นไหวไปมา ความสงบขั้นนี้เรียกว่าอัปปนาสมาธิ

ส่วน นิมิต อันปรากฏแก่ผู้บำเพ็ญสมาธิภาวนาตามลำดับขั้นดังกล่าวนี้ ก็เรียกว่า ปริกรรมนิมิต อุคคหนิมิต ปฏิภาคนิมิต ตามลำดับกัน

อนึ่ง ภาวัก คือภพหรือฐานของจิตนั้น ท่านก็เรียกชื่อเป็น ๓ ตามอาการเคลื่อนไปของจิต คือ ภาวักบาท ภาวักคณนะ ภาวักปัจเจกนะ ขณะที่จิตวางอารมณ์เข้าสู่ฐานเดิมของตน ที่เรียกอย่าง สามัญว่าปกติจิตนั้นแลเรียกว่า ภาวักบาท ขณะที่จิตเริ่มไหวตัวเพื่อขึ้นสู่อารมณ์อีกเรียกว่า ภาวักคณนะ ขณะที่จิตเคลื่อนจากฐานขึ้นสู่อารมณ์ เรียกว่า ภาวักปัจเจกนะ

จิตของผู้บำเพ็ญภาวนาเข้าสู่ความสงบถึงฐานเดิมของจิตแล้วพักเสวยความสงบอยู่ในสมาธินั้นนานมีอาการครอบงำของฌานจึงเรียกว่า ฌาน เมื่อทำการพิจารณาธรรมด้วยปัญญาจนเพียงพอแล้ว จิตรวมลงสู่ภวัก คือ ฐานเดิมของจิตจนถึงฐิติ ขณะที่ตัดกระแสภวักขาดหายไปไม่พักเสวยอยู่ เกิดญาณความรู้ตัดสินใจขึ้นว่า ภพเบื้องหน้าของเราไม่มีอีก ดังนี้เรียกว่า ฐิติญาณ

๑๓. เรื่อง บันตันทโทธิสัตว์

ปฐมโทธิสัตว์ มัชฌิมโทธิสัตว์ ปัจฉิมโทธิสัตว์ ปฐมโทธิกาล มัชฌิมโทธิกาล ปัจฉิมโทธิกาล ปฐมเทศนา มัชฌิมเทศนา ปัจฉิมเทศนา

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าของเรา เสด็จออกจากคัพโภทระของพระนางเจ้าสิริมหาเมธา ณ สวนลุมพินีวัน ระหว่างนครกบิลพัสดุ์กับนครเทวหะต่อกัน ครั้นประสูติแล้ว ก็ทรงพระเจริญวัยมาโดยลำดับ ครั้นสมควรแก่การศึกษาศิลปวิทยา เพื่อปกครองรักษาบ้านเมืองตามขัตติยประเพณีได้แล้วก็ทรงศึกษาศิลปวิทยา เมื่อพระชนมายุได้ ๑๖ พรรษา ก็ได้ปกครองบ้านเมืองเสวยราชสมบัติแทนพระเจ้าสิริสุทโธทนมหาราช ผู้พระราชบิดานับว่าได้เป็นใหญ่เป็นราชาแล้ว พระองค์ทรงพระนามว่า เจ้าชายสิทธัตถะ ก็ต้องทรงคิดอ่านการปกครองรักษาบ้านเมืองและไพร่ฟ้าประชาราษฎร์ให้ร่มเย็นเป็นสุข ทรงบังคับบัญชาอย่างไร เขาก็ทำตามทุกอย่าง ครั้นทรงพิจารณาหาทางบังคับบัญชาความเกิดแก่เจ็บตายให้เป็นไปตามใจหวังก็เป็นไปไม่ได้ ถึงอย่างนั้นก็ทำให้ท้อพระทัยในการคิดอ่านหาทางแก้เกิดแก่เจ็บตาย ยิ่งเร้าพระทัยให้คิดอ่านพิจารณายิ่งขึ้น ความคิดอ่านของพระองค์ในตอนนี้เรียกว่าปริกรรม ทรงกำหนดพิจารณาในพระทัยอยู่เสมอ จนกระทั่งพระสนมทั้งหมดปรากฏให้เห็นเป็นซากอสุภะจุปาชาศีลขีป จตุณิมิต ๔ ประการคือ เกิด แก่ เจ็บ ตาย จึงบันดาลให้พระองค์เกิดเบื่อหน่ายในราชสมบัติ แล้วเสด็จสู่มหานิเชยกรรมฉัตรบรรพชา ตอนนีเรียกว่า ปฐมโทธิสัตว์ เป็นสัตว์พิเศษ ผู้จะได้ตรัสรู้ธรรมวิเศษเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเพียงแต่ก่อนแต่กาลนี้ไม่นับ นับเอาแต่กาลปัจจุบันทันตาเห็นเท่านั้น

ครั้นเมื่อพระองค์เสด็จสู่มหานิเชยกรรมฉัตรบรรพชา ณ ฝั่งแม่น้ำอโนมาณี ทรงตัดพระเมาฬีด้วยพระขรรค์อธิษฐานบรรพชา อัญญาบริขารมีมาเองด้วยอำนาจบุญฤทธิ์อิทธิปาฏิหาริย์เป็นผ้าบังสุกุลจีวร เหตุอัศจรรย์อย่างนี้มีเพียงครั้งเดียวเท่านั้น ต่อนั้นมาต้องทรงแสวงหาเหล่าปฐมสาวกก็เหมือนกัน อัญญาบริขารเกิดขึ้นด้วยบุญฤทธิ์เพียงครั้งแรกเท่านั้น ครั้นทรงบรรพชาแล้ว ทรงทำทุกกริยาประโยชน์พยายามพิจารณาอุคคหนิมิตที่ทรงรู้ครั้งแรก แยกออกเป็นส่วนๆ เป็นปฏิภาคนิมิต จนถึงเสด็จประทับนั่ง ณ ควางแห่งมหาโพธิพฤกษ์ ทรงชนะมารและเสนามารเมื่อเวลาพระอาทิตย์อัสดงคตยัง นุพเพนิวาสานุสติญาณ ให้เกิดในปฐมยาม ยัง จุตูปปาตญาณ ให้เกิดในมัชฌิมยาม ทรง

ตามพิจารณาจิตที่ยังปัจจัยให้สืบต่อที่เรียกว่า ปัจจัยการ ตอนเวลาก่อนพระอาทิตย์ขึ้น ตอนที่เรียกว่า มัชฌิมโพธิสัตว์

ครั้นเมื่อทรงพิจารณาตามเหตุผลเพียงพอสมควรแล้ว จิตของพระองค์หยั่งลงสู่ความสงบ ถึงจิตธรรมดำรงอยู่ในความสงบพอสมควรแล้ว ตัดกระแสภวังค์ขาดไป เกิดญาณความรู้ตัดสินขึ้น ในขณะนั้นว่า กภเบื้องหน้าของเราไม่มีอีกแล้ว ดังนี้เรียกว่า อาสวัชฌญาณ ประหารเสียซึ่งกิเลสอาสวะทั้งหลายให้ขาดหายไปจากพระขันธสันดาน สรรพปรีชาญาณต่างๆ อันสำเร็จมา แต่บุพพาวสานา บารมี ก็มาชุมนุมในขณะที่จิตอันเดิวนั้นจึงเรียกว่าตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ระยะเวลา ตอนที่เรียกว่า ปัจฉิมโพธิสัตว์

ครั้นตรัสรู้แล้ว ทรงเสวยวิมุตติสุข อยู่ในที่ ๗ สถานที่ ตลอดกาล ๔๕ วันแล้วแลทรงเทศนา สั่งสอนเวไนยนิกร มีพระปัญจวัคคีย์เป็นต้น จึงถึงทรงตั้งพระอัครสาวกทั้ง ๒ และแสดงมัชฌิมเทศนา ณ เวฬุวันกถกนิวาปสถาน ใกล้กรุงราชคฤห์มหานคร จัดเป็นปฐมโพธิกาล

ต่อแต่นั้นมา ก็ทรงทรมานสั่งสอนเวไนยนิกรตลอดเวลา ๔๕ พระพรรษา จัดเป็น มัชฌิมโพธิกาล ตั้งแต่เวลาทรงประทับไสยาสน์ ณ พระแท่นมรมมัญญาอาสน์ ณ ระหว่างนางรังทั้งคู ในศาลาโนทยาน ของมัลลกษัตริย์ กรุงกุสินาราราชธานี และทรงแสดงพระปัจฉิมเทศนาแล้วปิดพระโอษฐ์ เสด็จดับขันธปรินิพพานระยะเวลาตอนนี้จัดเป็น ปัจฉิมโพธิกาล ด้วยประการฉะนี้

(ส่วน ปฐมเทศนา มัชฌิมเทศนา และปัจฉิมเทศนา นั้น มีเนื้อความเป็นประการไร ได้แสดงแล้วในส่วนที่ ๑)

๑๔. เรื่อง โสฬสกิจ

กิจในพระธรรมวินัยนี้ ที่นับว่าสำคัญที่สุดเรียกว่า โสฬสกิจ เป็นกิจที่โยคาวจรกุลบุตรพึงพากเพียรพยายามทำให้สำเร็จบริบูรณ์ด้วยความไม่ประมาท

โสฬสกิจ ได้แก่กิจในอริยสัจ ๔ ประการ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ชั้นโศดาบันก็ประชุม ๔ ชั้น สกิทาคามีก็ประชุม ๔ สองสี่ก็เป็น ๘ ชั้นอนาคามีก็ประชุม ๔ ชั้นอรหัตต์ก็ประชุม ๔ สองสี่ก็เป็น ๘ สองแปดเป็น ๑๖ กำหนดสัจจะทั้ง ๔ รวมเป็นองค์อริยมรรคเป็นขั้นๆ ไป

เมื่อเรามาเจริญอริยมรรคทั้ง ๘ อันมีอยู่ในกายในจิต คือ ทุกข์ เป็นสัจจะของจริงที่มีอยู่ก็รู้ว่า มีอยู่เป็นปริยัญญุชยะ ควรกำหนดรู้ก็ได้ กำหนดรู้ สมุทัย เป็นสัจจะของจริงที่มีอยู่ก็รู้ว่า มีอยู่ เป็นปหัตตัพพะ ควรละก็ละได้แล้ว นิโรธ เป็นสัจจะของจริงที่มีอยู่ก็รู้ว่า มีอยู่เป็นสัจฉิกาตัพพะ ควรทำให้แจ้งก็ได้ทำให้แจ้งแล้ว มรรค เป็นสัจจะของจริงที่มีอยู่ก็รู้ว่า มีอยู่เป็นภาเวตัพพะ ควรเจริญให้มากก็ได้เจริญให้มากแล้ว เมื่อมากำหนดพิจารณาอยู่อย่างนี้ ก็แก้โลกธรรม ๘ ได้สำเร็จ

มรรค อยู่ที่ กาย กับ จิต คือ ตา ๒ หู ๒ จมูก ๒ รวมเป็น ๖ ลิ้น ๑ เป็น ๗ กาย ๑ เป็น ๘ มาพิจารณาว่าทำสิ่งทั้ง ๘ นี้ ไม่หลงไปตาม ลาก ยศ สรรเสริญ สุข เสื่อมลาภ เสื่อมยศ นินทา ทุกข์ อันมาถูกต้อง ตนของตนจิตไม่หวั่นไหว โลกธรรม ๘ เป็นคู่ปรับกับมรรค ๘ เมื่อรู้เท่าส่วนทั้งสองนี้ แล้ว เจริญมรรคให้บริบูรณ์เต็มที่ ก็แก้โลกธรรม ๘ ได้ ก็เป็นสุกฤษฏสจ โลกมมเมหิ จิตต์ ยสฺส น กม

ปติ โอโสภี วิรัช เชม เอตม มงคลมุตตม โลกธรรมถูกต้องจิตผู้ใดแล้ว จิตของผู้นั้นไม่หวั่นไหวเมื่อไม่หวั่นไหวก็ไม่เศร้าโศก เป็นจิตปราศจากเครื่องข้อม เป็นจิตเกษมจากโยคะ จัดว่าเป็นมงคลอันอุดมเลิศ ฉะนี้แล ฯ

๑๕. เรื่อง สำคัญตนว่าได้บรรลุอรหัตผล

กิริ ดั่งได้สดับมา ยังมีภิกษุ ๒ รูป ในพระศาสนาของพระบรมศาสดาของเรา นี้ องค์หนึ่งมีพรรษาแก่กว่าอีกองค์หนึ่งมีพรรษาอ่อนกว่า เป็นสหธรรมิกที่มีความรักใคร่ในกันและกัน แต่จากกันไปเพื่อประกอบความเพียร องค์อ่อนพรรษากว่า ได้สำเร็จพระอรหัตผลเป็นพระอรหันต์ก่อน องค์แก่พรรษาได้แต่เพียรกำลังสมาธิสมาบัติ และเป็นผู้ชำนาญในวิชา จะพิจารณาอธิษฐานให้เป็นอย่างไรก็ได้ตั้งประสงค์ และเกิดทิฏฐิสำคัญว่ารู้ทั่วแล้ว ส่วนองค์ห่อนพรรษาครีนพิจารณาคุณก็ทราบได้ด้วยปัญญาญาณ จึงสั่งให้องค์แก่พรรษากว่าไปหาท่านองค์นั้นไม่ไป สั่งสอนสามครั้งก็ไม่ไป องค์ห่อนพรรษาจึงไปหาเสียเอง แล้วยังกันและกันให้ยินดี พอสมควรแล้วจึงพูดกับองค์แก่กว่า ว่า ถ้าท่านสำคัญว่ารู้จริง ก็จงอธิษฐานให้เป็นสระในสระให้มีดอกบัวหลวง ๑ ดอก ในดอกบัวหลวงให้มีนางพื่อนสวยงาม ๘ นาง องค์แก่พรรษาก็เนรมิตได้ตามนั้น ครั้นเนรมิตแล้วองค์อ่อนพรรษากว่าจึงสั่งให้เพ่งดู ครั้นเพ่งดูนางพื่อนอยู่ กามราคะกิเลสอันสั่งสมมาแล้วหลายร้อยอรรถภาพก็กำเริบ จึงทราบได้ว่าตนยังไม่ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ครั้นแล้วองค์อ่อนพรรษาจึงเตือนให้รู้ตัว และให้เร่งทางปัญญาวิปัสสนาญาณ องค์แก่พรรษากว่าครั้นปฏิบัติตามทำความพากเพียรประโยชน์พยายามอยู่ มีช้านานก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์จีนาสวะบุคคลในพระพุทธศาสนาด้วยประการฉะนี้

อปรา ยังเรื่องอื่นอีก มีเนื้อความอย่างเดียวกันแต่นิมิตต่างกัน คือให้เนรมิตช้างสารชั่มมันตัวร้ายกาจวิ่งเข้ามาหา หลงรูปเนรมิตของตนเอง เกิดความสะดุ้งตกใจกลัวเตรียมตัววิ่งหนี เพื่อนสหธรรมิกผู้ไปช่วยเหลือได้จับเอาไว้ และกล่าวตักเตือนสั่งสอนโดยนัยนหลัง จึงหยุดยั้งใจได้ และปฏิบัติตามคำสั่งสอนของสหธรรมิกผู้ช่วยเหลือนั้น ไม่นานก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์จีนาสวะบุคคลในพระบวรพุทธศาสนาเช่นเดียวกัน แม้เรื่องนี้ก็พึงถือเอาเป็นทิฏฐานุคติ เช่นเดียวกับเรื่องก่อนนั้นแล

นี่เป็นนิทานที่เป็นคติสำหรับผู้ปฏิบัติจะพึงอนุวัติตามคือ ผู้เป็นสหธรรมิก ประพฤติธรรมร่วมกันทุกคน จงมาเป็นสหายกันในกิจที่ชอบ ทั้งที่เป็นกิจภายใน ทั้งที่เป็นกิจภายนอกยังประโยชน์ของกันและกันให้สำเร็จด้วยดีเถิด

๑๖. เรื่อง อุณหสสวิชัยสูตร

ผู้ใดมาถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสภาวะที่พึงแล้ว ผู้นั้นย่อมชนะ ได้ซึ่งความร้อน

อุณหสสคือความร้อนอันเกิดแก่ตน มีทั้งภายในและภายนอก ภายนอกมีเสื่อสาธคางแดง ภูตผีปีศาจ เป็นต้น ภายในคือกิเลส วิชยคือความชนะ ผู้ที่มาน้อมเอาสภาวะทั้งสามนี้เป็นที่พึงแล้ว ย่อมจะชนะความร้อนเหล่านั้นไปได้หมดทุกอย่างที่เรียกว่า อุณหสสวิชัย

อุณหสหัสวิชย รมโม โลก อนุดตโร พระธรรมเป็นของยิ่งในโลกทั้งสาม สามารถชนะซึ่ง ความร้อนกร้อนใจอันเกิดแต่ภัยต่างๆ ปริวชฺ ราชทนต์ พยคุเข นาค วิเส ภูเต อกาลมรณณ จ สพุพสม มรณา มุตโต จะเว้นห่างจากอันตรายทั้งหลายคือ อาชญาของพระราชา เสือสาธ นาค ยาพิษ ภูตผี ปีศาจ หากว่ายังไม่ถึงคราวถึงกาลที่จักตายแล้ว ก็จักพ้น ไปได้จากความตายด้วยอำนาจ พระ พุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ที่ตนน้อมเอาเป็นสรณะที่พึ่งที่นับถือนั้น

ความขื่อนี้มีพระบาลีสาธกดังจะยกมาอ้างอิงในสมัยเมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อม ด้วยพระอรหันต์หนุ่ม ๕๐๐ รูป ประทับอยู่ในราวป่ามทาวันใกล้กรุงกบิลพัสดุ์ เทวดาทั้งหลายพากัน มาดู แล้วกล่าวคาถาขึ้นว่า เขเกจิ พุทธิ สรณิ คตา เสน เต คมิสุ สนฺติ อปายภูมิ ปหาย มานุสฺส เทหิ เทว กายิ ปรีปฺปุเรสุสนฺติ แปลความว่า บุคคลบางพวกหรือบุคคลใดๆ มาถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะที่พึ่ง แล้ว บุคคลเหล่านั้นย่อมไม่ไปสู่อบายภูมิทั้ง ๔ มินรคเป็นต้น เมื่อละร่างกายอันเป็นของมนุษย์นี้แล้ว จักไปเป็นหมู่แห่งเทวดาทั้งหลายดังนี้

สรณะทั้ง ๓ คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ มิได้เสียมสูญอันตรายกันไปไหน ยังปรากฏ อยู่แก่ผู้ปฏิบัติเข้าถึงอยู่เสมอ ผู้ใดมายุคถือเป็นที่พึ่งของคนแล้ว ผู้นั้นจะอยู่กลางป่าหรือเรือนว่างก็ ตาม สรณะทั้งสามก็ปรากฏแก่เราอยู่ทุกเมื่อ จึงว่าเป็นที่พึ่งแก่บุคคลจริง เมื่อปฏิบัติตามสรณะทั้ง สามจริงๆ แล้ว จะคลาดแคล้วจากภัยทั้งหลาย อันก่อให้เกิดความร้อนกร้อนใจได้แน่นอนทีเดียว

หมายเหตุ คำนำบางส่วนของหนังสือซึ่งพิมพ์แจกในงานฌาปนกิจศพพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ (วันที่ ๓๑ มกราคม ๒๔๕๓) มีดังนี้

การที่ให้ชื่อธรรมเทศนาของท่านอาจารย์ที่รวบรวมพิมพ์ชุดแรกว่า มุตโตทัย นั้น อาศัยคำ ชมของเจ้าพระคุณ พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจันทเถระ จันทร์) เมื่อคราวท่านอาจารย์แสดงธรรม ว่าด้วย มูลกรรมฐาน ณ วิหารหลวงเชียงใหม่ว่า ท่านอาจารย์แสดงธรรมด้วยมุตโตทัย เป็นมุตโตทัย คำนี้ท่านอาจารย์นำมาเป็นปัญหาถามในที่ประชุมพระภิกษุเปรียญหลายรูป ซึ่งมีข้าพเจ้าร่วมอยู่ด้วย ในคราวที่ท่านมาพักกับข้าพเจ้าที่วัดป่าสุทธาวาส จังหวัดสกลนคร ข้าพเจ้าทราบความหมายของคำ นั้นแล้วแต่เห็นว่าเป็นอสาธณนัย จึงกล่าวแก่ทางใจ ทันทันนั้นท่านก็พูดขึ้นว่าข้าพเจ้าแก่ถูก ซึ่งทำ ความประหลาดใจให้แก่ภิกษุทั้งหลายมิใช่น้อย ต่างก็มารุมถามข้าพเจ้าว่า ความหมายว่าอย่างไร? ข้าพเจ้าบอกให้ทราบแก่บางองค์เฉพาะที่น่าไว้ใจ คำว่า มุตโตทัย มีความหมายเป็นอสาธณนัยก็ จริง แต่อาจเป็นความหมายมาเป็นสาธณนัยก็ได้ จึงได้นำมาใช้เป็นชื่อธรรมเทศนาของท่าน อาจารย์ โดยมุ่งให้มีความหมายว่า เป็นธรรมเทศนาซึ่งบอกแนวทางปฏิบัติให้บังเกิดความหลุดพ้น จากกิเลส อาสวะ ซึ่งถ้าจะแปลสั้นๆ ก็ว่า แคนเกิดแห่งความหลุดพ้น นั่นเอง

ธรรมเทศนาชุดแรกนี้ พระภิกษุวิริยศักดิ์กับพระภิกษุทองคำ เป็นผู้บันทึกในสมัยท่านอาจารย์ อยู่จำพรรษา ณ เสนาสนะป่าบ้าน โศกนามน ตำบลตองโขบ อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร และตอน แรกไปอยู่เสนาสนะป่าบ้านหนองผือ ตำบลโน อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร ข้าพเจ้ารับเอา

บันทึกนั้นพร้อมกับขออนุญาตท่านอาจารย์พิมพ์เผยแพร่ ท่านก็อนุญาตและสั่งให้ข้าพเจ้าเรียบเรียง
เสียใหม่ให้เรียบร้อย ตัดส่วนที่ไม่ควรเผยแพร่ออกเสียบ้าง ข้าพเจ้าก็ได้ปฏิบัติตามนั้นทุกประการ ถึง
อย่างนั้นก็ยังมีความที่กระเทือนใจผู้อ่านอยู่บ้าง จึงขอชี้แจงไว้ในที่นี้

คือข้อที่ว่า พระสังฆกรรมเมื่อเข้าไปประดิษฐานในสันดานของปุถุชนแล้ว ย่อมกลายเป็น
ของปลอมไปนั้น หมายความว่าไปปนเข้ากับอหยาตยอันไม่บริสุทธิ์เมื่อแสดงออกแก่ผู้อื่น ก็มักมี
อหยาตยอันไม่บริสุทธิ์ ปนออกมาด้วย เพื่อรักษาพระสังฆกรรมให้บริสุทธิ์สะอาดคงความหมายเดิม
อยู่ได้ ควรมีการปฏิบัติกำจัดของปลอมคือ อุปกิเลสอันแทรกซึมอยู่ในอหยาตยนั้นให้หมดไป ซึ่งเป็น
ความมุ่งหมายของท่านผู้แสดงที่จะชักจูงจิตใจของผู้ฟังให้นิยมในสัมมาปฏิบัติยิ่งๆ ขึ้นไป ถ้าผู้ฟังมี
ใจสะอาด และเป็นธรรมแล้วย่อมจะให้สาธุการแก่ท่านผู้แสดงแน่แท้

ธรรมเนียมของท่านอาจารย์ที่ พระภิกษุทองคำ ญาโณภาโส กับ พระภิกษุวัน อุตตโม จด
บันทึกไว้ในปัจฉิมสมัย คือระหว่าง พ.ศ. ๒๔๕๑ - ๒๔๕๒ ก่อนหน้ามรณสมัยเพียงเล็กน้อยนั้น ได้
รวบรวมนำมาเรียบเรียงเข้าหมวดหมู่ เช่นเดียวกับครั้งก่อน

ธรรมเนียมของท่านอาจารย์ทั้ง ๒ ชุดนี้ หากจะพิมพ์เผยแพร่ต่อไป ก็ควรพิมพ์รวมกันในนาม
ว่า มุตโตทัยและควรบอกเหตุผลและผู้ทำดั่งที่ข้าพเจ้าชี้แจงไว้นี้ด้วย จะได้ตัดปัญหาในเรื่องชื่อ และ
ที่มาของธรรมเนียมด้วย

พระอริยคุณาธาร (เส็ง ปุสฺโส)

๓๑ มกราคม ๒๔๕๓